

RECENSIES

Hoe selectief een bibliographie als deze ook zijn moge, de keuze moet systematisch zijn zonder al te opvallende lacunes binnen het systeem. Wie in een kennelijk pas in 1971 afgesloten lijst (cf. no. 169) het oorkondenboek van Van Mieris vermeldt, moet uiteraard ook Koch's *Oorkondenboek van Holland en Zeeland*(1970) opnemen. Wie onder 'Sources du droit' provinciegewijs de negentiende- en twintigste-eeuwse stadsrechtedities opsomt, moet dit niet nalaten voor de provincie Overijssel, waar de Vereeniging voor Overijsselsch Regt en Geschiedenis (verkeerd gespeld op pag. 11 en 19) een fraaie reeks stedelijke rechtsbronnen heeft gepubliceerd. Waarom in de paragraaf in kwestie niet naast stedelijk recht ook markerechten zijn opgenomen, is niet duidelijk. De enige bron hieromtrent, die Mr. Van Holk noemt, is het uitgaafje van Enklaar en De Monté Verloren in *Fontes Minores* (no. 383); het gaat schuil tussen de monographieën over zakelijke en heerlijke rechten. Daarentegen is Gerbenzon's *Excerpta Legum* tussen de bronuitgaven verdwaald, no. 84. Waarom wel het *Dagverhaal* van de Nationale Vergadering van 1796-8 (no. 226) en niet de dagverhalen van de daaropvolgende wetgevende lichamen? Waarom wel De Groot's *Inleidinge* en niet Huber's *Hedendaegse Rechtsgeleertheit*?

Ook bij de selectie der monographieën is weinig consequentie betracht, sommige onderwerpen krijgen overmatige belangstelling, andere komen onvoldoende aan hun trekken. Wie de geschiedenis der politieke theorie zoekt, wacht een teleurstellende taak. Onder de rubriek 'doctrine' vindt hij niets op dit gebied. Mej. Oudendijk's *Contract in de wordings-geschiedenis van de Republiek* staat onder 'droit international' (no. 435), Philips van Leyden (nos. 190,191) onder 'droit public'. Kossmann's *Politieke theorie in het zeventiende eeuwse Nederland* ontbreekt.

Onder de 448 (eigenlijk 447) titels van de lijst zijn een kleine 25 tijdschriftartikelen opgenomen. Het criterium voor deze uitverkiezing is onduidelijk, afgezien van een zekere voorkeur voor auteursnamen beginnend met de letter F. De Franse vertaling van de titels is vaak onbeholpen.

Een bibliographie moet, wil ze bruikbaar zijn, consequent geselecteerd en ingedeeld zijn, en redelijk nauwkeurig uitgevoerd. In beide opzichten schiet de Nederlandse bijdrage aan Gilissen's *Introduction bibliographique* helaas ernstig te kort.

J. A. Kossmann

C. Damen, O.S.B., *Geschiedenis van de Benediktijnenkloosters in de provincie Groningen* (Van Gorcum's Historische Bibliotheek, LXXXIX; Assen: Van Gorcum, 1972, 256 blz, f 40,-).

Pater Damen heeft zich door verschillende publicaties een vaardig geschiedschrijver van zijn eigen orde in Nederland getoond. Zo heeft hij in 1965 al geschreven, *De orde van Sint Benediktus in Nederland*, een boekje overigens zonder wetenschappelijke pretenties. Maar dit onderwerp vergt natuurlijk wel een breder behandeling en deze ambitieuze taak heeft de schrijver zich dan ook gesteld. Hij is van plan per provincie de daaringelegen Benediktijnenkloosters te behandelen en is begonnen met die van Groningen. Het kloekke deel waarin de resultaten zijn neergelegd, heeft hem tevens als Nijmeegse dissertatie gediend.

Het traditionele beeld van de Benediktijner kloosters voert ons naar de vroege middeleeuwen. Evangeliepredikers als Amandus, Bonifatius, Liudger stichtten toen hun abdijen als centra van cultuur, rijk gedoteerd door vorsten of hoge heren, die ook door hun monniken een duidelijk adellijke signatuur droegen. In de tiende en elfde eeuw heeft dan

de congregatie van Cluny een nieuwe impuls aan de religiositeit gegeven door de nadruk te leggen op koorgebed en een striktere toepassing van de oorspronkelijke regel, maar daarna was er geen verdere ontwikkeling meer. Nieuwe orden als die van de Cisterciënsers en Premonstratensers en in de dertiende eeuw de bedelorden trekken dan alle aandacht tot zich.

Maar met dit traditionele beeld kunnen we in Nederland en zeker in de provincie Groningen weinig beginnen. Daar zijn de oudste kloosters pas gesticht in de twaalfde eeuw en allerminst gedoteerd door vorsten of hoge heren. De zucht naar apostolischer leven heeft hier bepaalde mensen ertoe gebracht, op hun eigen grond, in hun eigen huis een soort religieus leven met enkele volgelingen te gaan leiden en pas na enige tijd kwam de noodzaak om een bepaalde regel te gaan volgen. Soms werd dat die van Benedictus, soms die van een andere ordetichter. Het beste voorbeeld daarvan in Groningen vinden we in de onvolprezen kroniek van abt Emo van Wittewierum. Deze verhaalt hoe zijn oom, Emo van Romers werv, op zijn eigen bezitting te Jukwerd (bij Appingedam), in het begin van de dertiende eeuw een religieuze gemeenschap vestigde en aanvankelijk de regel van het nabij gelegen Benediktijner klooster te Feldwerd wilde overnemen. Maar erg floreren deed zijn stichting niet, mede waarschijnlijk door zijn eigengereid optreden. Pas nadat zijn gelijknamige neef de kroniekschrijver Emo, zich had aangesloten en deze, niet zonder moeite overigens, gezorgd had dat het klooster werd aangenomen door Prémontré, het moederklooster van het Premonstratensers, begonnen de zaken beter te lopen. Weldra scheidden de monniken en de nonnen; deze laatsten bleven achter en de monniken trokken naar Wittewierum, waar hun kloostergemeenschap met de uithoven eind dertiende eeuw duizend leden geteld zou hebben. In de beginjaren is het klooster te Jukwerd dus een Benediktijnerklooster geweest en als zodanig wordt het ook door Damen behandeld, maar zijn eigenlijke aandacht gaat uit naar de vijf, die tot aan de hervorming deel zijn blijven uitmaken van Benediktus' orde: Feldwerd, Selwerd, Rottum, Thesinge en Ten Boer. Deze laatste twee zijn overigens in de vijftiende eeuw tot een fusie overgegaan. Al deze kloosters zijn volgens Damen ontstaan door een zucht naar apostolisch leven in de twaalfde en het begin der dertiende eeuw en op dezelfde informele manier als we bij de stichting van Emo van Romerswerv hebben gezien. Het bewijs daarvoor is, dat ze, behalve Rottum, alle dubbelkloosters waren, waar monniken en nonnen bij elkaar leefden. Wel waren Feldwerd en Thesinge stichtingen van de H. Hathebrand, die in de St. Paulusabdij te Utrecht het Benediktijnse leven had leren kennen, maar in ieder geval bleven ook zij tot de vijftiende eeuw grotendeels hun eigen gang gaan, zonder visitatie en zonder provinciale kapittels te bezoeken. In de vijftiende eeuw sloot Selwerd zich aan bij de congregatie van Bursfeld, maar diepe sporen heeft deze observantiebeweging ook daar niet achtergelaten. De kloosters vervulden wel een nuttige functie in de Ommelanden, op politiek, economisch en waterstaatsterrein, maar verder was er van hen weinig inspiratie te verwachten. Zij zullen doorgaans ieder een dertigtal religieuzen geherbergd hebben, voornamelijk nonnen en zo een mooi onderdak hebben geboden aan de ongetrouwde dochters uit de gegoede stand van Stad en Ommelanden. In de zestiende eeuw kregen de nonnen van Selwerd zelfs af en toe brandewijn in plaats van bier. Bij de confiscatie der kloostergoederen in 1594 bleken de vier nog bestaande Benediktijnenkloosters alle over een behoorlijk landbezit te beschikken.

Damen noemt zijn boek uitdrukkelijk een 'bijdrage tot de geschiedenis der Benediktijnenkloosters', niet de geschiedenis, tout court. Daar heeft hij mijns inziens wel gelijk in. In het eerste hoofdstuk behandelt hij met nuchtere, kritische zin de voorhanden bronnen, als aanhangsel heeft hij met grote kennis van zaken uiteraard nogal lacuneuze lijsten van

RECENSIES

abten der vijf kloosters opgenomen. Want tot aan de vijftiende eeuw zijn de bronnen tamelijk schaars en de schrijver vergenoegt zich er doorgaans mee de voor ieder klooster bekende gegevens op een rij te zetten en te constateren dat daaruit geen samenhangend verhaal te brouwen is. Maar dat verlangen we van een echte geschiedschrijver nu juist wel. Pas in de vijftiende en vooral in de zestiende eeuw komt dat samenhangende verhaal, mede over de rol die de abten der kloosters in de jaren 1576-1594 op politiek gebied speelden; zij kozen voor de Staten-Generaal, vooral ook omdat de strijd voor religie en vaderland overschaduwd werd door het conflict tussen Stad en Ommelanden. De abten van Feldwerd, Rottum en Thesinge zijn zelfs naar Oost-Friesland uitgeweken. Hier kon de schrijver echter steunen op de werken van Formsma en Ros. Kerkelijke zaken hebben toch zijn grootste belangstelling, maar ook hier blijft hij angstig dicht bij zijn bronnen en plaatst de zaken misschien iets te weinig in ruimer verband. Vooral op politiek en zeker op sociaal-economisch gebied durft hij te weinig te interpreteren, als er geen voorstudies bestaan. Men mag van de gemiddelde lezer niet verwachten, dat de vermelding van een aantal uitspraken waarbij een Benediktijnerklooster betrokken is, voldoende is om hem een beeld te geven van de belangrijke economische positie der kloosters in de late middeleeuwen. Nuttig is Damens werk ongetwijfeld. We hebben hier alle gegevens bij elkaar, voorzien van alleszins betrouwbaar commentaar, met een respectabel aantal noten achterin en een uitvoerig register. We kunnen de schrijver dus complimenteren niet met een groots, maar wel met een degelijk boek.

H. P. H. Jansen

J. G. Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland tot 1299* (Hollandse Studiën II; 2 dln, 's-Gravenhage-Haarlem, 1971, 525 blz. Ook verschenen als proefschrift Amsterdam, 1971).

In het voorjaar van 1971 verdedigde J. G. Kruisheer in het openbaar zijn dissertatie over de kanselarij der graven van Holland en haar voortbrengselen. Hij was hiertoe de aangevoerde man gezien zijn voorstudie over de kanselarij van graaf Dirk VII. Tevens had hij buiten dit tijdvak de registratie, opgezet door Pieter van Leiden, aan een grondig onderzoek onderworpen. Thans komt zijn studie hem te pas bij de uitgave van het nieuwe oorkondenboek van Holland en Zeeland, waar hij Koch bij terzijde staat.

De studie valt in twee stukken uiteen, die handzaam vorm hebben gekregen elk in een eigen deel. Het tweede deel bevat de bewijsstukken als bijlagen: de oorkonden in regestvorm, vergezeld van handige annotatie; voorbeelden van de geïdentificeerde handen en foto's van de zegels.

Ik maak een kleine kanttekening bij de annotatie van de zegels. Van type nr. 22, een tegenzegel van graaf Willem I, bevindt zich behalve de vermelde uit het jaar 1204 en 1206 nog een afdruk uit het jaar 1226 in het Rijksarchief te Utrecht. Het hangt daar aan een charter, dat uitgevaardigd heet te zijn door Hendrik, zoon van keizer Frederik II. Toen Heeringa, *Oorkondenboek van het Sticht Utrecht tot 1301*, II, nr. 745, deze oorkonde afdruckte, heeft hij dit bevreedende feit wel waargenomen maar niet verwerkt in het *Corpus Sigillorum*.

Het eerste deel bevat de studie naar aanleiding van het in deel twee geëxposeerde materiaal. Dit bestaat uit oorkonden in origineel, afschriften daarvan of ook - in het voetspoor van Koch's oorkondenboek - oorkonden, die niet meer bestaan maar waarvan slechts een notitie over is. Voor deze zogenaamde *deperdita* heeft Kruisheer in ruime mate ge-